

TÜRK EFSANELERİ ÜZERİNDE İNCELEMELER

UYGUR'LARIN MENŞE EFSANESİ

BAHAEDDİN ÖGEL

Türk efsaneleri, türkolojinin en ihmal edilmiş konularından biridir. Efsanelerin ilmi bir neşri yapılmadığı gibi, unsurları üzerinde yapılan çalışmalar da nadirdir. Bu etüdümüzde unsurları üzerinde duracağımız Uygurlar'ın menşe efsanesinin bulunduğu Çin metinleri, Bretschneider tarafından kısmen tercüme edilmişti¹. Bilâhare Marquart bunun Fars rivayetlerini de ortaya çıkarmış ve esaslı fikirler ortaya atmıştı². Cüveyni, Karabalgasun'da bulunan yazıtların okunmasıyla ortaya çıktığını söylüyor³. Çin kaynakları da, Turfan prenslerinin yazıtlarının verdikleri donelere göre rivayeti tespit ettiklerini kaydediyorlar⁴. Bu sebeple, her iki kaynak arasındaki menba birliği tespit edilmiş oluyor. Maalesef bu yazıtlar bugün ortadan kalkmış ve kaybolmuştur. Bu etüdümüzde, Uygurların ilk yerlerinin neresi olabileceğini ve Tula ile Selenga arasındaki yerle ne gibi münasebetleri bulunabileceğini tetkikle beraber, efsanenin belli başlı motiflerini de alarak, Çin kaynaklarındaki kayıtlara ve şamanizmdeki unsurlara göre kıymetlendirdik.

Uygurlar M. s. 605 den itibaren Selenga kenarlarında oturuyorlardı. Chiu T'ang-shu, Uygur boylarının bu sırada Sir Tarduş'ların kuzey hududunu teşkil ettiklerini de kaydetmektedir⁵. Bu zamanda Töles boylan dağılık olarak bulunuyorlar ve siyasi bir vahdetten mahrum bulunuyorlardı. T'ang-shu o zamanki durumu şöyle anlatıyor: *"T'ieh-lo'lar hep birlikte harekete geçerek (Göktürklere) isyan ettiler⁶. Ch'i-pi Ko-leng'i İ-wu-ch'en Mo-ho Kağan olarak tahta çıkardılar. T'an-han dağının kuzeyinde oturuyorlardı. Hsieh Yen-t'o İ-shih-po, Yeh-hsi Küçük Kağan oldu. Yen-mo dağının kuzeyinde oturuyordu⁷.,,*

¹ Bretschneider, Medieval Researches, I, 254.

² Marquart, Guwaini's Bericht über die Bekehrung der Uiguren; Sitzungsber. der kön. - Preuss. Akad. der Wissensch. 1912, 485-502.

³ Tarih-i Cihangüşa, I. 40 v. d.

⁴ Bk. Cho-Keng-lu, 26, 12, Yüan-shih 122: s. 6427b-c W. Ruben, Die Erzählungen des Daemons (FFCommunications, No. 133, s. 250), b; Pelliot, A propos des Comans, J. A, 1920, 131.

⁵ Chiu T'ang-shu, 195: s. 3601.

⁶ Göktürk Kaganı Ch'u-lo, Töles boylarının şeflerini toplayarak hepsinin başını kestiriyor. Mevzubahs isyan bundan sonra çıkar, bk. Chiu T'ang-shu, 195: 3601a.,

⁷ Tarduş'ların yerinin tespiti için bk. Bahaeddin Ögel, Sekellerin Ataları hakkında, Belleten No. 36, 473.

Kaynağımız, Tarduş'ların Göktürk'lere ilticamı anlattıktan sonra şöyle demektedir:

"Hui-ho, Pa-yeh-ku, A-tieh, T'ung-lo, Pu-ku ve Pai-hsi'ler Yü-tu chün dağında bulunuyorlardı. Doğuda Shih-pi (kağana) tabi oldular. "

Yen-mo dağının nerede bulunduğunu kat'i olarak bilmiyoruz. Yalnız T'an-han'ı da kat'i olarak Altay'da farzetmek ihtiyatlı bir hareket olmayacaktır⁸. Tarduş'ların bulunduğu yer, Töles boylarının güney hududunu teşkil ediyordu. Kuzeylerinde Tongra boylan vardır⁹. Aynı seviyede doğuğa doğru Pu - ku ve Bayırku, Telengüt boylan bulunur. Bütün bu Töles kavimlerinin kuzeyinde Uygurlar bulunur¹⁰. T'ang-shu'nun bir kaydına göre, Uygurlar Wu-kun yani, Orkun nehrinin kuzeyinde idiler. Doğularında bir ova, batılarında Ötüken, 700 li kuzeylerinde de Selenga nehri vardı¹¹. 605 ile 628 arasında Ötüken'de bulunuyorlar. Ötüken dağının yeri hakkında muhtelif fikirler vardır¹². Fakat bunların içinde Radloff'un, Hirth'le yaptığı şahsi konuşmalar sırasında, Tula ile Orkun nehrinin birleştiği yerdeki dağlar ile aynı olması ihtimalini ileri sürmesi, bizim buradaki tezimizi de destekliyeceğinden, hu tezi kabul etmek taraftarıyız¹³.

630 senelerine doğru, Uygurlar Tula nehri boylarına iniyorlar¹⁴. Bu iniş, Tarduş'ların hakimiyetini tamamen tanıdıktan sonra olur¹⁵. Zira bu sıralarda Sir Tarduşlar da güneye inmiş ve Tula'nın güneyindeki

⁸ T'an-han ile T'an-man dağı arasındaki münasebet hakkında fazla bir şey söylemeyeceğiz. T'an-man dağı Kırgız'ların güneyinde bulunuyordu (Wen-hsien t'ung-k'a o, 348: 2724 b.) Kırgız'lar ise Uygur'ların kuzey batısında idi. Bu duruma göre mevzu bahis dağ Uygurların batısında idi. Altay olması muhtemeldir. Hirth, Nachworte, 34 n. da Tarhan kelimesiyle birleştirerek Altay'la birleştirir. Chavannes' in fikrine göre bu dağ Bogdo Ola olmalıdır: Documents, 303.

⁹ Chiu T'ang-shu, 199 B: 3617 d.

¹⁰ Bk. Bahaeddin Ögel, Sekeller, 473.

¹¹ Hsin T'ang-shu, 43 B; Chavannes, documents, 98. Tam Selenga üzerinde Fu-kuei adlı bir şehirde vardır. Böyle bir şehrin bulunması, Uygurların buldukları yerlerin yaşanamayacak ve medeniyetten hali yerler olmadığını ispat eder.

¹² Bk, Hirth, Nachworte, 34 n.; Thomsen, Inscription, 152; Chavannes, Documents, 14, n. I; Bretschneider, I, 240, n. 604; Radloff, Das Kudatku Bilik. XXVI; Bunlardan hiç biri kat'i bir sonuca varamamıştır. En son ve en iyi etüd: Pelliot, Le mont Ötüken ehez les anciens Turcs, T'P, 1929, 222, vd. Herhalde bu zamanda Uygur'ların Karakurum'a inmeleri imkânsızdır.

¹³ Bk. Hirth, aynı eser, 34; Uygurlar Ötüken'le Orhon ırmağı arasına ancak 745 den sonra, yani devlet kurduktan sonra gelirler: Chiu T'ang-shu, 195: 3601b; keza bk. Deveria, Inscr. de l'Orkhon, XXXIV; Thomsen, Inscr. 152, n. 32.

¹⁴ Chiu T'ang-shu'da bulunmayan bu kayıt Hsin T'ang-shu'da vardır bk. 217 B; T'ang-shu'nun Töles bahsında Tarduş'ların Tula güneyine indiklerinden bahsedilir. Bu zamanda Uygurlar Tarduş'lara tabi idiler.

¹⁵ Bu husus için bk. Hirth, Aynı eser, 133 vd.

Tu-wei-chien şehrine yerleşmişlerdi¹⁸. Göktürkler, güneylerinde bulunuyordu¹⁷.

Bu göç sırasında, Dokuz boyların hepsi Tula'nın güneyine inmişlerdi. Selenga boylarında daha pek çok Uygur vardı. Moço Kapagan 711-719 arasında Dokuz Oğuzları büyük çölün kuzeyinde¹⁸, 716 sıralarında Tula üzerinde¹⁹, mağlup etmişti. Sonuncu harpte Moço, Töles oymaklarından Bayırkular tarafından öldürüldü.

Göktürk yazıtlarında Dokuz Oğuzlara karşı yapılan seferlerin hepsinde "Togu Balık,, isimli bir şehirden bahsedilmektedir²⁰. Bu şehirle Sir Tarduş'ların merkezi olan Tu-wei-chien arasında bir münasebetin bulunması çok muhtemeldir. Birinci harp, Togu Balık'ta oluyor. Togla ırmağını yüzüp geçiyorlar²¹. Bu da bize gösterir ki, Kültegin zamanında Uygurlar Tula kenarlarında idiler. Bilge Han, Selenge'den aşağı iniyor. Ve Karagın Kısalta'da Dokuz Oğuzların evini basıyor. Bunun üzerine Uygur Eltebir'i doğuya kaçıyor.²². Bu da bize Uygurların Tula üzerinde bulduklarını ve doğuya kaçmak imkânlarına sahip olduklarını gösterir²³.

Tula sözünün şumûlü oldukça karanlıktır. Selenga nehrine dökülen suyun adı ne idi? Orhon mu, yoksa Tula mı? Uygur efsanesi, Tula ile Selenga arasındaki bölgeden bahsediyor. Çin kaynağı da Selenga'nın bu koluna Tula demektedir. Yukarda Uygur'ların Tula'nın güneyine indiklerinden bahsedilmişti. Çin kaynaklarında görülen bu kayıt, herhalde güneyden kuzeye çıkan Tula'ya ait olmasa gerektir. Eğer Selenga'ya dökülen kol Orhon olsaydı, Çin kaynaklarının bunu

¹⁶ C h i u T ' a n g - s h u , T ö l e s b a h s i ; W e n - h s i e n T ' u n g - k a o , 2698 b-c.

¹⁷ Göktürk - Tarduş münasebetleri için bk. St. J u l i e n , Documents historiques, J. A, 1864, 391-392.

¹⁸ S t a n i s l a s J u l i e n , aynı eser, 457.

¹⁹ Bu zamanda Bayırku 'lar bir nevi Uygur hegemonyasının başında idiler, J u l i e n , 548.

²⁰ T h o m s e n 'in fikrine göre, bu şehir Tula boylarında olmalıdır. (Inscriptions, 185, n. 95.)

²¹ Bu yüzüp geçme meselesi oldukça münakaşalıdır. Burada yüzen kimdir? Dokuz Oğuzlar mı, yoksa Göktürkler de var mı? Mamafih T h o m s e n 'in Gramer bakımından yaptığı izah, cümlelerin yarısının silinmiş olmasına rağmen failin karşı taraf olduğunu göstermektedir (T h o m s e n , aynı yer.) Tu-wei-chien esas itibarıyla bir dağ ismidir. Ordugâh, bu dağın eteğinde kurulmuştu. Çin devlet merkezinin 3300 li kuzeyinde idi. Doğularında S h i h - w e i 'ler bulunduğuna göre, bugünkü Tula'nın doğusunda idiler. Batılarında Altay'lar varmış. Güneyleri ise Göktürkler'le muhat imiş (C h i u T ' a n g - s h u , T ö l e s b a h s i .)

²² T h o m s e n . İ n s c r . , I I E 35-37 ve 182 n. 102.

²³ Burada mevzu bahis olan Tula bugünkü olabilir. Yüan'-ch'a o - p i - s h i h de O n g H a n 'in Tula üzerinde bulunduğu kaydedilir : H a e n i s c h transkripsiyonu, s. 16; Dr. A h m e d T e m i r tercümesi , s. 37. Orhon hakkındaki kayıtlarda daha ziyade esas batıdaki Orhon kastedilmektedir. Yüan - c h ' a o , Dr. A h m e d . T e m i r tercümesi, s. 119.

zikretmesi lâzımdı. Orhon kelimesi Göktürk kitabelerinde hemen hemen hiç geçmemektedir.

Moğolların gizli tarihinde bu iki nehrin arasındaki adaya Talun a ral denmektedir²⁴. Fakat güneydeki kola Tula değil, Orhon denmektedir. Ve Moğolların gizli tarihine göre, burası bir nevi ada olarak kabul edilmektedir. Zira Aral, Moğolca'da Ada demektir. C ü v e y n i bu iki ırmağın kavuştuğu yere K a m l a n c u demektir²⁵. Netice olarak yukardaki izahatımıza dayanarak şunu diyebiliriz ki, Uygurlar, başlangıçta menşe efsanesinin zikrettiği yerlerde oturuyorlardı.

C ü v e y n i diyor ki "iki ağacın arasında büyük ve yüce bir dağ zühur etti. Gökden o dağa bir nur indi. Dağ günden güne büyüdü. Uygur boylan bu acayip hali görüp şaşırıyorlardı. Edibane ve tevazu ile o dağa yaklaşır, dağdan musiki sesleri gibi güzel ve iç açıcı sesler duyarlardı. Her gece dağın çevresinde otuz adımlık bir dairede o nur parlardı. Hamillerin hamillerini vazetme zamanınca bu hal devam etti. Vakit gelince bir kapı açıldı, içinde kara çadıra benzer ayrı ayrı beş çadır vardı. Her birinde bir erkek çocuk oturmuştu²⁶.

Aynı efsanenin Çin kaynaklarında da mevcut olduğunu yukarda kaydetmiştik. Bu efsanedeki nur inme suretile doğma veya çocukların türemesi biraz daha resmileşerek Hıtay devletinde görülmektedir. Bizim fikrimize göre bu bir Uygur tesiridir. Zira bu zamanda K i t a n'lar kültürel bakımdan Çinlilerden ziyade Uygurlara bağlıydılar²⁷. Hıtay

²⁴ Yüan -ch'a-o- pi-shih şöyle diyor :«... edüğe orxon selenge xoyarun ja'yura talxun arala . . . , » Bu transkripsiyon bizim sistemimize göredir. Haenisch - inki için bk. s. 19. Türkçe tercümesi : s. 45. Paragraf 115 deki transkripsiyonu Haenisch, Orhan şeklinde yapıyor.

²⁵ Bu yer hakkında bir söz söyleyecek durumda değiliz, bk. C ü v e y n i, Tarih-i Cihanküşa, c. I, 40 vd. Keza bk. Marquart, Guwaini's Bericht über die Bekehrung der Uiguren, S P A W, 1912, 485-502.

²⁶ C ü v e y n i, Tarihi Cihangüşa. I, 40-41; Bilindiği üzere, Tepegöz toprağın yarılmasıyla meydana çıkmıştı. Toprağın gittikçe şiştiği ve kazıldığı zamanda, bir çocuk bulunduğu görülüyor, (bk. W. Ruben, s. 244 ve Kitab-ı Dede Korkut 120 vd.) Bu münasebetle ilk olarak TEPEGÖZÜN MOĞOL VARYANTI'ni da kaydedeceğiz. Yüan -ch'a-o- pi-shi, şöyle diyor '• «Duwa soxor manglai dumdadu gagça nüdütü gurban negürüd gacara xaraxu bölege » yani « Duwa Soxor alınının ortasındaki bir tek gözü ile üç günlük yolu görebiliyordu » (Türkçe tsrc. s. 4). Haenisch transkripsiyonuyla bizimki ayırdır.

²⁷ Hıtay devletinde H a t u n 'un - bilhassa ilk imparatoriçenin - rolü fevkalâde idi. Bunun için bk. L i a o - s h i h, 71 = 5822 d; W i e g e r, Textes Historiques, 1529 ; hususi bir ordusu bile vardı: L i a o - s h i h, 35 = 5769 c; Bu derece radikal bir rolü olan imparatoriçe S h u - l i u aslen bir UYGUR idi (L i a o - s h i h 71 = 5822 d.) Her ne kadar ışık düşme suretile doğan imparatorlar Çinde de varsa da (İmparator Wu-ti'nin annesinin rahmine güneş (Hau-shu 97a, 3a), Ch'eng-ti'nin annesinin rahmine ay (Han-shu 97a, 3a), Ch'eng-ti'nin annesinin rahmine ay (Han-shu 98, 1b) girmiştir), biraz sonra bu zihniyetin şamanizmde büyük bir yeri olduğunu göstereceğiz. Hıtay devleti Ortaasya Türk, Tunguz ve Çin sistemlerle meydana gelmişti. Prof. Wittfogel'

devletinin resmi vakayinamesi Liao-shih devletin, kurucusu olan A-pao-chi'nin doğumunu şöyle anlatıyor.

"Annesi rüyasında, güneşin karnına düştüğünü görüyor ve bu suretle gebe kalıyor. Çocuk doğduğu zaman, o da ilâhi bir ışıkla aydınlanmış ve ortalığa hiç duyulmamış bir koku yayılmıştı. Vücudu üç yaşındaki bir çocuğunki kadardı. Kimsenin görmemesi için, yüzü bir madde ile sıvan-
dı. 3. üncü ayda yürüyebildi. Bir yaşında konuşabiliyordu. Henüz daha olmamış şeyleri biliyordu. Solunda ve sağında ilâhi şahıslar olduğu ve bunların onu korudukları söyleniyordu. Süt dişlerinin henüz daha yeni dökülmesine rağmen devlet işleriyle uğraşıyordu. Devlet işlerini idare eden amcası tereddüde düştüğü zaman, ondan fikir danışıyordu. Üç yüz chinlik yayları çekebiliyorlardı".²⁸ „

Hıtay devletinin şefinin doğuşu ve büyüüşü ile Oğuz kağanın büyüüşü arasında büyük bir müşabehet vardır²⁹. Oğuz Kağan destanında da böyle gökten inen ışığa rastlamaktayız³⁰, İkinci bir Uygur tesiri de Moğollar üzerinedir. Bu da gökten ışık inme suretile gebe kalma meselesidir. Bu meseleyi Moğolların gizli tarihi şöyle anlatıyor: Alan Ho a kocası öldükten sonra bir kaç çocuk daha doğuruyor. Bunun üzerine çocukları şüpheleniyor ve dedikoduya başlıyorlar. Bunun üzerine Alan Hoa şöyle diyor :

" - Oğlum Belgünütei ve Bugunutai. Siz, bu üç çocuk hakkında ana-
nızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenzinde haklısınız,

in büyük eseri bu meselenin tetkikine hasredilmiştir. Introduction çıkmıştır: History of Chinese Society, Liao (transact. Am. Philos. Soc. cilt 36, s. 1-35; 1947).

²⁸ L i a o - s h i h , I .

²⁹ Y ü a n - c h ' a o - p i - s h i h 20 - 21 : Henüz daha şimdiye kadar memleketimizde Moğolların gizli tarihinin Meğolca transkripsiyonu hakkında bir fikir ileri sürülmemiştir. Gerek burada ismini saygı ile zikredeceğim Japon Mongolisti M. K o b a y a s h i vasıtasıyla ve gerekse kendi çalışmalarım ile transkripsiyon meselesinde bazı prensiplere varmış bulunuyorum. Bu çalışmaların neticelerini, bu etüdümle bazı ufak transkripsiyonlar yaparak göstermeğe çalışacağım. Memleketimizin Mongolistleri için faydalı olacağı kanaatindeyim. Yukarda tercümesini verdiğimiz metnin transkripsiyonu bizim prensiplerimize göre şöyle olmalıdır : «Ta, Belgünütei Bugunutai Xoyar kögüt minu namagi ede xurban kögüd-i töregülbei. Kenu yagunu kögüt buiyu. Kegen sereldün keledumui. Sereküi ber tanu job. sünit buri çeügen sira kügün ger-ün erüğe dotoxa - yin gegeyer oro-cu. Kegen sereldün keledumui. Sereküi .ber tanu jop. sünit buri çeügen sira kügün ger-ün erüğe dotoxa - yin gegeyer oro-cu. Kegeli minu bili-cu gegeyen inu kegelı - tur minu singgegü bölge. Xarurun naran sara • yin kil - iyarzi si noxai metü sicabaljaju xarxu bölge. Deleme yekin ögület ta. Tegü ber uxagasu temdek inu tengriyin kögüt üuiyo je. Xara terigutu kügün tur xanılخان yekin ağület ta. Xamux - un xat bolugasu. Xaracus tende uxatci kegebe , Basa Alan - xoa tabun kögüt tegan süyüger üge ögülerün. Ta tabuU kögüt minu xaxca kegelı - eçe törhe . Ta tuxarun tabun sumut metü xaxca bolugasu. Tere nijigel sumut metü kehe-ber kilbara xuxuldaxuu ta. Tere cuxtai sumut metü xamtu niken eyeten bolugano. Kene-ber kilbara yekin bolxun ta, gegebei. Atala Alan-xoa eke inu ügei bolba.....

³⁰ Oğuz Kagan da çok çabuk rüşte ermektedir. Bk. E b ü l g a z i , Şecere-i Terakime, 18-19. Böyle bir motif Çin'de nadirdir.

Her geçe altın sarısında bir adam çadırın duman deliğinden gelerek giriyor ; karnıma dokunarak ışığı nüfuz ediyordu. Çıktığı zaman, güneş ve ayın ışığı, sarı renkli bir köpek gibi turmanıp gidiyor. Siz, niçin şüphe ile söylüyorsunuz? "Onlar,, herkesin üzerine han olunca halk onları tanıyacaktır. Ve gene Alan Hoa beş oğluna ihtar mahiyetinde şöyle dedi: beş ok gibi, tek tek olursanız, kolaylıkla kırılırsınız. Eğer bu ok demedi gibi birlikte ve aynı kafadan olursanız size kim kolaylıkla güç yetirir dedi ve bir zaman sonra öldü³¹ ,, .

Altın sarısında bir atadan, Göktürk'ler nezdinde de zikredilir³² Bu sarılığın bir nevi asaletle ilgisi bulunduğunu zannediyorum³³. Köpeğe benzeme meselesi de tetkike şayandır. Bunu ayrı bir makalemizde inceleyeceğiz. Altay şamanizmin'de de gökten inen ruh, bir nevi köpeğe benzemektedir³⁴. Cengiz'in doğuşunda da bazı ilâhi aâmetler belirmiştir³⁵ Onu tarif eden birisi diyorki: *Ene kögün cinu nidun tur-iyen xaltu. Nigur turiyen gereltu kögün buiyu* ,, ³⁶.

Yani "senin çocuğun ağzından ateş, yüzünden parlaklık çıkan bir çocuktur.,, Bu hususta misalleri fazlaştırmak istemiyoruz.

Gökten ışık inmesi meselesi, Altay şamanizmin'de gayet tanınmış bir motiftir³⁷. Altaylı'ların Doğum Tanrısı ile ilgili olan³⁸ bu hadise, yani doğum meselesi, Altay'da hususi bir ehemmiyeti haizdir. Gökten inen kutun kadının karnına bir nevi hayvana veya böceğe benzer bir şekilde düştüğü de Altaylı'lar tarafından rivayet edilir³⁰. Bu malzeme ile Alan Hoa efsanesi izah edilmiş oluyor. Uygur efsanesi de kısmen aydınlanmıştır.

Esasen Altay samanlığında, dünyanın göbeğinde bulunan ve tepesi Bayülgen'e ulaşan efsaneyi bir kayın ağacından bahsedilir⁴⁰. Abakan Tatarları, bu kayını bir demir dağ üzerinde ve yedi dallı olarak tasavvur ederler⁴¹. Böyle kutsal ağaçlar, Gold'larda da vardır⁴² Öküz motifini

³¹ B a n g-R a c h m a t i, Die Leğende von Oghuz Kagan, s. 689.

³² T'u n g-c h i h, 3209.

³³ Kara renk adı, avam halkı temsil ederdi. Bk. Moğolların gizli tarihi, Dr. A. T e m i r tercümesi. Bununla beraber asalet rengi beyazdır. Dede Korkut'da bu hususa ait epey malzeme vardır.

³⁴ A n o x i n, Duşa i yeyo svoystva v Yeniseyskix Ostyakov Sbornik , VIII, 253, 260-61, 267 vs.

³⁵ Bu husustaki en eski etüd : K l a p r o t h, Memoires relatif â l'Asie, 1, 182.

³⁶ Y ü a n - c h ' a o - p i - s h i h, ; H a e n i s c h, transkripsiyonu, § 62 ; Dr. A. T e m i r tercümesi 19.

³⁷ P r i k l o n s k i y, Tri goda v Yakutskov oblasti, JİVAYA STARİNA 1891, 95-66.

³⁸ Kuday Yayıcı denen doğum tanrısı için bk. R a d l o f f, Aus Sibirien II, 6. Göktürk yazıtlarında Oma'y'dır. Bk. T h o m s e n, Inscriptions de l'Orkhon.

³⁹ A n i o n, Aynı eser, 253 vd.

⁴⁰ R a d i o f f, Aus Sibirien, II, 602.

⁴¹ R a d l o f f, Proben der Volksliteratur, II, 602.

⁴² S t e r n b e r g, Sbornik, V, 2, 1925 de Kult orla, 735.

başka bir etüdümüzde inceleyeceğiz⁴³. Yalnız şuna da işaret etmek faydalı olur ki, Cingiz Kagan'ın cetleri olan bozkurtla eşi beyaz dişi geyik denizi geçerek Onan nehrinin menbaı ile Burxan xaldun (dağı) civarına yerleşiyorlar⁴⁴. Bu da enteresan bir dağ ve nehir motifidir. Dağ motifini şimdilik bırakalım. Bununla beraber çocuk ve doğumun Altayda ağaçla ilgileri vardır⁴⁵. Her ne kadar Uygur efsanesinde doğum rolünü oynayan dağ ise de, bu dağın iki ağaç arasında bulunması enteresandır. Dolgan ve Yakut'lar, çocuk ana rahminde büyürken ruhunun da gökte bir ağaç üzerinde bulunduğu inanırlar⁴⁶. Hatta Buryat'larda ilk insanın ağaç gövdesinde şaşılacak bir şekilde açıklık meydana gelerek kalçaya kadar olan bir kadınlık uzvu peyda olmasıyla zuhur ettiği de söylenir⁴⁷. Bu hususta Dolgan ve Tunguz'larda da bazı rivayetler varsa da Türkoloji bakımından o kadar önemi yoktur⁴⁸. Bununla beraber Türk OMA'Y'ı ile GOLD'LARIN OMİYA'sı arasında münasebet aranırsa faydalı olacaktır zannındayız.

İki nehir ortasında bir dağın bulunması veya zuhur etmesi keyfiyeti de tetkik edilecek bir noktadır. Kit a'n'larda bu motifi izah edebilecek

⁴³ Moğolların gizli tarihinde de beyaz inek ve öküzlerin kudsiyetine rastlamaktayız. Beyaz bir inek gelerek Camuha'nın etrafında dolaşiyor. Ve çadır arabasını susuyor. Sonra da Camuha'yı susuyor. Bu esnada ineğin iki boynuzundan birisi kırılıyor. İnek de «Boynuzumu ver» diye toprakları saçmağa ve Camuha'nın karşısına dikilerek böğürmeye başlıyor. Derken boynuzsuz başka bir beyaz öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çeke-ek geliyor. O, büyük araba izinden, Temucin'in peşinden gümbürdeyerek geliyor. Ve gökle yer, Temucin'i ulusun hükümdarı ilân ettiler. Şimdi (Temucin) ulusu idaresine alsın, diyordu Bir rüya olarak görülen bu rivayet yepyeni bir şeydir. Çinden aldığı unsur da hemen hemen hiç yok gibidir (Dr. Ahmet Temir Tercümesi, 56) N o y u n U I a'da kurganlardan çıkan bir tablette tepcecikler üzerinde duran ve iki yanında iki ağaç bulunan bir sığır gayet şahane ve efsanevi bir motifle işlenmiştir. Bk. A l f ö l d i, Die geistigen Grundlagen des hochasiatischen Tierstiles, FORSCHUNGEN UND FORTSCHRITTE, 1931. 20. Gene Buryat'larda aktarılan bir efsaneye göre, öküz bir hanın kızı ile birleşerek Bulagat oymağının atasını meydana getirmiş, Bk. S k a z a n i y a Buryat, 94, II 4. K ı r g ı z'ların da atası bir öküzmüş. Y u - y a n g - t s a - t s u .

⁴⁴ Mongolistlerimizi tetkik nazarına kendi transkripsiyon sistemimle yaptığım bir parçayı daha arz ediyorum: «Gergei-inu xogai maral ajigai tenggiz kötölcü irebe. Onan mürenü teriğüne burxan xaldun a nutuxlaju töreksen batacixan ajugu.»

Geyik ve kurt motifleri Türk efsanelerinin unsurlarındandır. Esasen Altay Şamanizme göre Yenisey Gökdağından gelirmiş, Lenanın da ona benzer hususiyetleri vardır, P r i k l o n s k i y, Tri goda v yakutskov oblasti, JİVAYA STARİNA, 1890, 71.

⁴⁵ Bu hususta maalesef tetkik edemediğimiz M i d d e n d o r f'un seyahatnamesinde enteresan bilgiler varmış. Minusişk Tatarları da atalarının ağaç olduğunu söylerler (S c h i e f n e r, Heldensagen, 62 vd.). Esasen C ü v e y n i sonradan Uygurların ağaç ve sopalara kudsiyet vermelerinin sebebini de buna atfediyor (Tarih-i Cihan kuşa, I, 44-45).

⁴⁶ V. N. V a s i l y e f, İz obrajeniya Dolgano-Yakutskix duchov kak atributu şamanstva, JİVAYA STARİNA, 1909, 281.

⁴⁷ S k a z a n i y a Buryat, Zapiski, 1890, I, 2, s. 149.

⁴⁸ V a s i l y e f, aynı eser 281 vd.

bir efsane vardır. Tu-ho nehri boyunca beyaz bir ata binmiş bir erkekle Hoang-ho boyunca, kül rengi bir öküzün çektiği, küçük bir arabaya binmiş bir kadın, iki nehrin birleştiği yere doğru inmişler, kavşak yerindeki M u - y e h dağında evlenerek karı koca oluyorlar ve Kitan'ların ataları bunlar oluyor⁴⁹. Her ne kadar efsaneler arasında bir ayniyet yoksa da, göstermek istediğimiz, motifler arasındaki müşabehettir.

ZUR URSPRUNGS - LEGENDE DER UİGUREN.

(Auszug)

Die Ursprungssage der Uiguren, deren Bestandteile wir untersuchen, ist von *Bretschneider* und *Marquart* nach persischen und chinesischen Quellen durchgearbeitet worden. *Gutvaini* bemerkt, dass von dieser Sage durch die Lesung der Inschriften in Karabalgasun Kenntnis genommen wurde³. Die chinesischen Quellen weisen auf die Inschriften turfanischer Fürsten als Quellen für diese Sage hin. Deshalb könnte man sagen, dass zwischen den beiden Quellen eine Ursprungseinheit vorhanden ist. Leider sind uns diese originalen Inschriften nicht erhalten. In der Sage ist von den Uiguren die Rede, die eine zwischen den Flüssen Tula und Selenga geschehene mythologische Geburt beobachtet und die diese Kinder zu ihren Fürsten gemacht haben. Waren früher die Uiguren zwischen den Flüssen Tula und Selenga ansässig? Dass die Uiguren seit 605 zwischen den Flüssen gewohnt haben, wissen wir sicher. Damals bildeten sie die Nordgrenze der Tardusch - Völker⁵. Hui-ho, Pa-yeh-ku, A-tieh, T'ung-lo, Pu-ku und Pai Hsi, welche der Gruppe der Uiguren angehören, wohnten auf dem Berg Ötüken⁶. Sie waren von den Tardusch - Völkern abhängig. Das geschah, nachdem die Köktürken die Tardusch-Völker unterworfen hatten. Die Stelle, wo die Tardusch-Völker gewohnt haben, lag südlich von den Töles-Stämmen. Die Tongra und die anderen Stämme wohnten nördlich von den Tardusch-Völkern. Am nördlichsten davon aber waren die Hui ho, nämlich die Uiguren^{9,10}. Nach T'ang-shu 438 waren die Uiguren nördlich vom Wu-kun d. h. vom Orhon¹¹. Wenn wir daraufhin den Ötüken zwischen Tula und Orhon setzen¹³, dann können wir die Stämme noch sicherer an ihre richtigen Stellen setzen.

⁴⁹ Bu efsane L i a o - s h i h' de yoktur. Ancak L i a o - c h i de bulabiliyoruz.

Gegen die 630'er Jahre karnen die Uiguren in die Umgebung des Tula-Fiusses herab. Das geschah mit den Tardusch-Völkern zusammen¹⁵. Die Tardusch-Völker waren in der Umgegend des Berges Tu-wei-chien, nördlich von den Köktürken und südlich von der Tula¹⁸. Kagan besiegte die Doquz -Oghusen in der Nähe der Tula. In den Orhön-Inschriften geschehen die Schlachten mit den Doquz - Oghusen ebenfalls an der Tula^{21, 22, 23}. Welchen Fluss bezeichnete man wohl mit dem Wort Tula? War Tula der heutige kleine Nebenfluss Tula, welcher damals in den Fluss Orhon einmündete? Oder war er der grosse Fluss, zu dem die beiden Nebenflüsse - nämlich der Orhon und Tula - sich vereinigten und der in die Selenga einmündete? In den köktürkischen Inschriften kommt der Name Orhon nirgends vor. Auch die chinesischen Quellen enthalten genügend Material zu Bestätigung dieser unserer These. Wir sind nämlich der Meinung, dass Tula der Name des Flusses war, der in die Selenga einmündete. Beispielsweise: dass die Tardusch-Völker südlich von der Tula gewohnt haben, ist ein Beweis hierfür. Denn der Fluss, der uns heute unter dem Namen Tula bekannt ist, läuft nicht westlich-nördlich, sondern in der Richtung von Süden nach Norden. Das Gebiet zwischen Selenga und Tula wird im Yüan-ch'ao-pi-shih, Talchun Aral genannt²⁴.

Die mythologischen Herrscher des uigurischen Staates waren durch das Herabkommen eines göttlichen Lichtstrahls vom Himmel zur Welt gekommen. Ebenso war der Herrscher des Kitay - Staates in den Mutterschoß eingegangen²⁸. Nach unserer Meinung ist dieses Motiv auf die Kitay von den Uiguren her übergegangen. Denn sie waren in kultureller Hinsicht von den Uiguren abhängig²⁷. Auch die berühmte, weise und einflussreiche Frau des Gründers des Staates, A-pao-chi, war eine Uigurin²⁷. Diese Sage steht bezüglich der Geburt und des Aufwachsens in einen engen Zusammenhang mit der Sage von Oghus Kagan^{29, 30}.

Der zweite uigurische Einfluss ist auf die Mongolen. Und das kommt in der Alan-hoa Sage zum Ausdruck³¹. Das hundeähnliche Geschöpf, welches vom Himmel herabsteigt und Alan-hoa schwanger macht, spielt im Schamanismus ebenfalls dieselbe Rolle³⁴. Das Herabsteigen des Lichtstrahls vom Himmel ist im altaischen Schamanismus ein sehr bekanntes Motiv³⁷. Für dieses Ereignis, welches mit der Geburtsgöttin der Altaier in einem Zusammenhang steht³⁸, können wir aus der Alan-hoa-Sage sehr viele aufschlussreiche Beispiele geben³⁹.

Die uigurischen Herrscher waren geboren durch das Anschwellen der Erdscholle zwischen zwei Bäumen. Wie bekannt, war auch der türkische Kyklops Tepeghös gleichfalls infolge der Anschwellung der Erde auf die Welt gekommen. Auch in der "Geheimen Geschichte der Mongolen, ist von einem Urahn von Cinghis Kagan die Rede²⁸. Die heiligen Bäume sind ein sehr bekannter Bestandteil des altaischen

Schamanismus^{41, 40, 42}. Diese heiligen Bäume hingen mit der Geburt zusammen^{45, 46, 47, 48}. Eine Heirat am Zusammenfluss zweier Flüsse gibt es auch bei den Kitan. Der Mann und das Weib, welche die beiden Flüsse entlang gekommen sind, treffen am Berg Mu-ye, am Vereinigungspunkt der Flüsse zusammen, vermählen sich und dadurch kommen die Geschlechter der Kitan zur Welt. Die Urahn von Cinghis, Börte Çinu und Hogai Maral, haben sich bei der Quelle des Flusses Onan, Burhan Haldun getroffen⁴⁴. Auch zwischen der Omiya der Golden und der Mutter Omay in den Inschriften der Köktürken ist eine engere Beziehung zu finden.